

Сима Аврамовић *

ВЕРСКА СЛОБОДА И ЊЕНА ЗЛОУПОТРЕБА – ИСТОРИЈСКИ И АКТУЕЛНИ ПРАВНИ АСПЕКТИ **

Аутор анализира проблем односа и проналажења мере у правном регулисању слободe вероисповести и њене злоупотребе у историји и *de lege ferenda*. При тоm нарочито има у виду принципе садржане у међународним документима о верским слободама, посебно америчког *International Religious Freedom Act of 1998* и унутрашње уставне гаранције, с једне стране, и све интензивније прозелитистичко деловање и агресивно настојање нових верских покрета и секти, с друге стране. Аутор се залаже преваходно за ефикаснију примену postoјећих правних механизма и за увођење позитивних мера које ће обезбедити постојане гарантовање слободe вероисповести, а нарочито права да се остане при постојећем верском уверењу. Нарочито треба избежавати несезање за новим инкриминацијама, иако се у скорој будућности то може догодити у неким земљама западне Европе.

Кључне речи: *Слобода вероисповести. – Прозелитизам. – Секте. – International Religious Freedom Act of 1988.*

Питање односа и проналажења праве мере између слободe и њене злоупотребе, односно питање граница коришћења одређених слобода, старо је колико и сама демократија. У древној

---

* Др Сима Аврамовић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

** Овај рад је припремљен за *Interparliamentary Conference of Orthodox Countries, Nicosia (Cyprus)*, који се одржава у фебруару 1999. године. На тај скуп је аутор позван од стране грчког Парламента као члан експертског тима који би разматрао проблем прозелитизма са правног аспекта, нарочито *de lege ferenda*. Чланови експертске групе су били још и проф. др Charalampos Papastathis са Правног факултета Аристотеловог универзитета у Солуну – Грчка, проф. др Gerhard Robbers са Правног факултета Универзитета у Триру и Института за европско уставно право у Триру (Trier) – Немачка и проф. др Rik Torfs са Правног факултета Католичког универзитета у Левену (*Leuven*) – Белгија.

Атини је, на пример, постојало правило да свако може живети како жели (*zen hos bouletai tis*) и да му то нико не може ускратити, уколико при том не угрожава остале грађане полиса. Такав став, у том облику, у основи је формулисао Аристотел, али и други извори.¹ Уз то, сваки пуноправни атински грађанин не само да може јавно говорити (нарочито на заседању скупштине) кад год то жели, једнако као и сви други (*isegoria*), него сме говорити што год жели, без ограничења, и за то не може одговарати (*parhesia*), осим уколико тиме не вређа друге грађане и полис, па су постојала и одговарајућа правна средства која су штитила појединце и државу од таквих злоупотреба.² Модерна, нарочито америчка антрополошко-правно оријентисана теорија и правна историја, ова и слична правила понашања у грчком полису без двојбе називају људским правима и слободама. Иако је тако широка интерпретација, модернизација и вестернизација институција демократске Атине подложна критици,³ неспорно је да баш та, модерна правна мисао ипак прилично успешно у антици тражи, а понекад и налази, одговоре на вечито питање граница људских слобода. Природноправна теорија је на том плану такође дала своје јасне одговоре,⁴ али је ипак и данас то питање веома актуелно, не само у филозофији права, него још више у извесним сасвим конкретним правним ситуацијама. Такав је случај са слободом вероисповести, која је загарантована многим међународним документима, али и унутрашњим правом, вероватно у свим међународно признатим земљама света.

Слобода вероисповести загарантована је већ првим значајним документима о људским правима, почев од чл. 10 француске Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године („Нико не може бити узнемираван због својих убеђења, чак ни верских, под условом да њихово испољавање не нарушава јавни ред утврђен законом“),⁵ а потом и уставима скоро свих земаља. Такав је случај био и са скоро свим српским уставима XIX века, почев већ од

1 Аристотел, *Полиџика* 1317а-б; Тукидид, II 37 (чувени посмртни говор погинулим Атињанима) и VII 69 (Никијин говор којим храбри своје војнике, говорећи о врлинама атинског уређења); Платон, *Држава*, 562а–563д, итд.

2 Wallace, R., „Personal Conduct and Legal Sanctions in ancient Athens“, зборник *Правна држава у антици – pro et contra*, Београд 1998, стр. 42 (Правни факултет у Београду).

3 Аврамовић, С., „Елементи правне државе и индивидуална права у Атини“, зборник *Правна држава у антици – pro et contra*, Београд 1998, стр. 7.

4 Идеја о границама појединих слобода је присутна код свих истакнутих мислилаца јуснатуралистичког правца. В. више о томе на нашем језику код Чавошки, К., *Увод у право I*, Београд 1996, 126.

5 „Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi“.

Сретењског из 1835. године.⁶ Видовдански Устав из 1921. године је питању слободе вероисповести посветио један прилично обиман члан,⁷ на који се Устав из 1931. године снажно ослања и преноси га скоро у потпуности. Слобода вероисповести је у уставној историји превасходно имала за циљ да спречи покушаје појединаца или државе да утичу на верско опредељење грађана, нарочито у смислу забране и прогона припадника појединих вероисповести. У првим документима о људским правима и слободама по правилу се није ни помињало право на промену верског убеђења. Напротив, акценат је био на забрани да било ко трпи негативне последице због тога што припада одређеној верској групи, или да га било ко присиљава на исповедање другачије вероисповести.

6 Члан 97. Сретењског устава говори: „Свако вјероисповеданије у Србији има право, свршавати богослуженије своје слободно, по својим обредима, и свако биће покровитељствовано од правитељства Српског“. Једино тзв. Турски устав из 1838. године, наметнут Србији султановим хатишерифом, није имао одредбе о верским слободама. Но, већ члан 119. Устава из 1869. каже: „Слободно јавно извршавање верозаконих обреда имају вероисповести које су у Србији признате, или које особеним законом буду признате“. Члан 18. Устава из 1888. године предвиђа: „Слобода савести је неограничена. Све признате вере слободне су и стоје под заштитом закона, уколико вршење њихових обреда не вређа јавни ред или морал.“ Међутим, краткотрајни Устав из 1901. године у члану 33. први говори и о извесним ограничењима верских слобода и прозелитизму: „Слобода је савести неограничена. Све су признате вере под заштитом закона, уколико вршење њихових обреда не вређа јавни ред и морал. Забрањује се свака радња (прозелитизам) против Државне Вере. Српски грађани не могу се ослободити грађанских и војних дужности, позивајући се на прописе своје вере“, док већ Устав из 1903. године враћа у правни поредак одредбе о слободи вероисповести из Устава из 1888. године.

7 Члан 12: „Ујемчава се слобода вере и савести. Усвојене вероисповести равноправне су пред законом и могу свој верозакон јавно исповедати. Удруживање грађанских и политичких права независно је од исповедања вере. Нико се не може ослободити својих грађанских и војних дужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере. Усвајају се оне вере, које су у ма ком делу Краљевине већ добиле законско признање. Друге вере могу бити признате само законом. Усвојене и признате вере самостално уређују своје унутрашње верске послове и управљају својим закладама и фондовима у границама закона. Нико није дужан да своје верско осведочење јавно исповеда. Нико није дужан да суделује у верозаконим актима, свечаностима, обредима и вежбама, осим код државних празника и свечаностима и у колико то одреди закон за особе, које су подложне очинској, турској или војној власти. Усвојене и признате вере могу одржавати везе са својим врховним верским поглаварима и ван граница државе, у колико то траже духовни прописи појединих вероисповести. Начин, како ће се те везе одржати, регулисаће се законом. У колико су у државном буџету предвиђени за верзаконе сврхе издаци, имају се делити међу поједине усвојене и признате вероисповести сразмерно броју њихових верних и стварно доказаној потреби. Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верских богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје званичне дужности, у партијске сврхе“.

Међутим, у историји скоро свих земаља, па и у нашим крајевима, добро су запамћени често груби и масовни покушаји насилног покрштавања. Док се „данак у крви“, тако сликовито описиван код Андрића, везује за време када је концепт људских права и слобода био још далек, дотле је баш у годинама непосредно после доношења Декларације о правима човека и грађанина, притисак на Србе који су живели у Аустрији и Угарској да се поунијате био главна брига карловачког митрополита Стратимировића (који се на тој функцији налазио скоро пола века, од 1790. до 1836. године).⁸ У једној од својих приповедака Симо Матавуљ упечатљиво говори о методама који су се користили да би се људи натерали на промену вере: „А среска власт набави доста жита и поче га делити на два начина: католицима на почек (бива да отплаћују оброке у новцу, након нове љетине), православцима пак поче поклањати кукуруз, под погодбом да сваки кућни старјешина који буде примио исхрану мора пријећи у унијатску веру“.⁹

Ново време донело је нове проблеме и нове видове угрожавања слободе вероисповести. Питање верских слобода је последњих деценија и година, више него раније, постало веома актуелно широм Европе, а увелико се отворио и проблем где су њихове границе. Позивајући се на слободу испољавања верских убеђења, извесне верске групе, секте или сличне парарелигијске организације, почеле су да испољавају такве облике активности које су довеле до драматичних последица (масовна убиства или самоубиства њених чланова, тровање гасом у подземној железници у Токију, итд.), али и до оних које су на први поглед мање уочљиве и више склоњене од очију јавности (бројни ексцесни индивидуални случајеви, код којих често везу са деловањем таквих група није лако открити).¹⁰ Тај процес обухвата непрестано регрутовање и придобијање присталица, нарочито међу младим људима, који се наводе на промену или модификовање дотадашњих верских осећања. Начини су различити: од веома суптилних, попут нуђења

8 У бројним сачуваним писмима митрополита Стратимировића осликавају се методи којима се служила католичка црква да би поунијатила Србе. Он се нарочито жали на то што су поткупљивали српске епископе и свештенике, нудили привилегије онима који би се поунијатили, итд. Остало је записано и то да се Стратимировић због тога пожалио аустријском цару Јосифу II, али је цар на то казао да би волео да и самог митрополита види поунијаћеног и предвидео је да се православље у Монархији не може спасти. В. ближе Аврамовић, С., Српски превод *Хексабиблоса* Петра Витковића, *Анали Правног факултета у Београду* 1984/5, стр. 687.

9 Матавуљ, С., *Приповећке*, Београд 1969, стр. 58.

10 У последње време код нас се појавило више новинских написа, чланака, али и обимних анализа тих проблема и веома инструктивног и исцрпног приказивања крајње забрињавајућег стања у нашој земљи, нпр. Луковић, З., *Верске секте*, Београд 1998; Милошевић, З., *Верске секте и култови*, Шабац 1997.

различитих привилегија (финансијска помоћ, обезбеђивање визе или зелене карте за рад у иностранству, медицинска помоћ, итд.), све до злоупотребе тешког здравственог, а нарочито психолошког стања у коме се потенцијални члан налази, па и директног уцењивања. Све то у крајњој линији доводи до напуштања постојећег верског убеђења и у основи насилног превођења у друго, да би се заузврат решио неки сопствени проблем, материјални или психолошки. Оваква појава се у Европи обично назива *прозелитизам* и има негативну конотацију (особито у православним земљама), док су у САД сâм термин, као и сама појава много мање омражени и подразумевају у основи дозвољено конвертовање из једне вере у другу, као последицу базичног људског права на слободу вероисповести. То је тачка на којој се изнова долази до проблема утврђивања мере између слободе и њених граница.

Наш правни систем, осим начелног гарантовања права на слободу вероисповести у савезном Уставу и уставима Република, питање његове злоупотребе уопште не разматра, као што не регулише ни питање рада секти и сличних верских организација. Пошто је Закон о правном положају верских заједница из 1977. године стављен ван снаге 1993. године, о овим питањима је отворена огромна правна празнина. У фебруару 1998, једна група посланика у Народној скупштини Републике Србије предложила је да се формира Комисија Народне скупштине за испитивање рада и деловања верских секти на територији Републике. Влада Републике Србије, на седници одржаној 10. јуна 1998. године, размотрила је тај предлог и закључила:

„Народни посланици, у образложењу Предлога одлуке, нису конкретније навели о којим се верским сектама ради, као и који су то елементи у њиховом учењу и деловању који доводе до различитих опасности по друштвени живот грађана. Из тих разлога, Влада сматра да није у могућности да ближе размотри све аспекте заснованости Предлога одлуке.

У Министарству вера је у току припрема Нацрта закона о верским заједницама у коме ће бити ближе разрађена питања везана за оснивање, односно регистровање верских заједница, као и свих услова које оне треба да испуне да би могле да отпочну са радом. Такође, предвиђају се и одговарајући услови због којих је могућ престанак, односно забрана рада верске заједнице. Влада сматра да ће се усвајањем овог закона регулисати питање легалног деловања верских заједница и њихове друштвене контроле, јер је после стављања Закона о правном положају верских заједница ван снаге 1993. године у овој области остала правна празнина, која је довела до тога да су се различити верски покрети и групе као и параверски покрети регистровали као удружења грађана.“

Оваква потпуна правна празнина широко отвара поље за делатност свих верских заједница, покрета и група, без икаквих ограничења. За спречавање њиховог незаконитог деловања преостају само други прописи који су у правном поретку (пре свега кривичноправна регулатива), али ниједан од њих не предвиђа непосредно питање злоупотребе верских слобода, нарочито у смислу „прозелитизма“.

Међународно право се тим питањима озбиљније бави већ дуже времена и у основи се може приметити тенденција све веће забринутости због последица које изазива делатност агресивних верских заједница, група и секти, а које у основи доводе до мање или више насилне промене верског убеђења, то јест, како би наши стари рекли, до „покрштавања“.

Универзална декларација о људским правима из 1946. године, као и Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода из 1950. године, предвиђале су слободу вероисповести, која недвосмислено укључује и право на промену вере. То је у члану 18 Универзалне декларације дефинисано на следећи начин: „Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance.“ Отпор оваквом формулисању, не само права на верску слободу него и на промену верског убеђења, најупадљивије су изразиле неке муслиманске земље које су одбијале да ратификују међународне уговоре у којима је на овај начин формулисана слобода вероисповести. Нарочито је било изражено противљење Саудијске Арабије да гласа за Универзалну декларацију о људским правима, јер је њен члан 18 изричито укључивао слободу промене вероисповести или убеђења, што је у супротности са фундаменталним муслиманским учењем („једном муслиман, увек муслиман“).¹¹ Но, и у члану 9 Европске конвенције о људским правима донете у Риму 1950. године, задржана је скоро сасвим идентична формулација: „Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.“ Ипак, уз то је додат став 2, који наглашава потребу заштите „права и слобода других“, мада изричито не помиње и право на заштиту постојећег верског уверења. То је учињено кроз следећу формулацију: „Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic

11 Видети ближе Димитријевић, В. – Пауновић, М., *Људска права*, Београд 1997, стр. 310.

society in the interest of public safety, for protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.“ Овај члан је остао у целости непромењен 1970. године, када је оригинални текст Конвенције промењен у складу са Протоколом бр. 3.

Евидентна је не само сличност у формулацијама него и околност да се право на промену вероисповести изричито конституише у оба ова међународна документа. Како би се ублажио отпор који је такав приступ изазивао пре свега међу муслиманским земљама, Међународни пакт о грађанским и политичким правима (International Covenant on Civil and Political Rights) из 1966. године, у свом члану 18 јасно изражава не само право на слободу промене него и право да се остане при постојећој вероисповести: „Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.“ Мада је било покушаја да се овако формулисана одредба уже тумачи, она је у суштини и даље дозвољавала пуну слободу промене верских убеђења, што је потврдио и Комитет за људска права у свом Општем коментару овог члана.¹² У суштини, колизија се састоји у супротстављености права да се остане при сопственом постојећем верском убеђењу и права да се сопствено верско убеђење јавно манифестује, па и пропагира („мисионарење“).

Следећи корак, који је имао за циљ усклађивање права на промену са правом на остајање при постојећим верским уверењима, учињен је доношењем Декларације Уједињених нација о елиминисању верске нетолеранције и дискриминације из 1981. године. Мада та декларација није обавезујући документ, као претходно поменута Европска конвенција и Међународни пакт, већ путоказ при тумачењу спорних норми, њена важност за међународно регулисање ових питања је изузетна. Тренд ка јаснијем изражавању права да се остане при постојећим верским уверењима, као и слабијем истицању права на промену, овде је дошао највише до изражаја. Као последица притиска четрдесетак муслиманских земаља, дошло је до формулације из које је чак изостала реч „промена“ (како у облику „to change“, тако и у облику „to adopt“). Стога, коначна верзија члана 1. ове декларације гласи:

„1. Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have a religion or whatever belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.

¹² GAOR, 48 Sess., Suppl. 40, Annex VI, *op. cit.*, p 311.

2. No one shall be subject to coercion which would impair his freedom to have a religion or belief of his choice.

3. Freedom to manifest one's religion or belief may be subject only to such limitations as are prescribed by the law and are necessary to protect public safety, order, health or morals or the fundamental rights and freedoms of others.“

Мада је сада већ била извесно изражена тенденција да се право на промену верског убеђења мање потенцира у односу на право на остајање при постојећем верском ставу, остало је и даље нејасно да ли је на овај начин отворена могућност забране прозелитизма и његовог евентуалног кажњавања унутрашњим законодавством. Јер, иако слобода на прозелитизам није експлицитно поменута, чињеница да је опстала формулација о слободи јавног манифестовања верског убеђења, у основи и даље значи могућност да се под тим подразумева и „агитовање“ за своју веру. Наравно, истовремено је неспорно да је право на промену верског убеђења недирнуто, иако није више тако јасно истакнуто, као и да би било каква забрана или негативна последица у односу на појединца који би променио веру (апостасија – „отпадништво“) у унутрашњем законодавству била недозвољена. Спорно је једино да ли право на јавно манифестовање свог убеђења укључује и право да се оно намеће другима. Једина земља Европске заједнице која је тај проблем експлицитно разрешила јесте Грчка: својим уставом је изричито забранила прозелитизам.¹³

С обзиром да је, нарочито протеклих деценија, дошло до наглог јачања активности појединих верских група и секти на придобијању присталица на различите, не увек прихватљиве и дозвољене начине, као и до друштвених последица које су постајале све озбиљније и масовније, у последњих неколико година питање злоупотребе права на слободу вероисповести почело је да се актуелизује и на међународном плану. Тако је 29. фебруара 1996. године Европски парламент донео Резолуцију о култовима у Европи, у којој је много јаснији покушај да се супротстави злоупотребама слободе вероисповести.¹⁴ Дуга дискусија која је вођена у Европском парламенту пре усвајања овог документа, указала је на сву драматичност проблема, чак и на помало панично реаговање извесног броја посланика. Поред осликавања стања у својим зем-

13 Устав Грчке из 1975. године, чл. 13, параграф 2. Прозелитизам је у Грчкој третиран као кривично дело још од 1938. године, када је о томе донет закон у време прилично недемократског режима Метаксаса (1933/1938). За прозелитизам су биле предвиђене строге казне – затвор, новчане казне, полицијски надзор, као и протеривање из земље у случају странаца. У Уставу из 1952.г. прозелитизам је био дефинисан као дело које је уперено против православља, а по Уставу из 1975. године он се односи на заштиту свих верских уверења.

14 Resolution on cults in Europe, No. C 78/31.

љама (при чему се више пута понављао податак да се у Француској за дванаест година, од 1983. до 1995, број чланова секти увећао за 60%), више посланика је истицало да је у питању глобални, транс-национални феномен и да се против те тенденције мора борити на међународном плану.¹⁵ Но, у дебати је преовладало мишљење да је за сада довољно користити постојећа средства правне заштите, појачати деловање на информисању и образовању пре свега младих људи, појачати финансијску контролу поменутих организација, али да није потребно уводити неке нове, посебне законске мере. Једини изузетак је био француски посланик Paillet, који је предложио две мере: „скренути пажњу јавног мњења и власти на опасности које долазе од секти, као и препоручити владама да донесу посебне законе, уколико је то неопходно“.¹⁶ Главна препрека легислативном реаговању која се појавила у највећем броју дискусија била је везана за немогућност да се прецизно дефинишу секте, тј. за одређивање које су то „добре“ и „лоше“ секте. По мишљењу великог броја посланика, на тај начин би се могла угрозити слобода вероисповести уопште. Сличност са одговором Владе Републике Србије на посланичку иницијативу за формирање Комисије за праћење рада и деловања верских секти више је него очигледна.

Мада су дискусије показивале изузетно висок степен забринутости посланика из различитих земаља, Резолуција је остала прилично умерена у погледу мера које је предложила, највећим делом због страха да би ново законодавство о том питању могло довести до угрожавања слободе вероисповести верских група и секти које делују у складу са законом. У основним цртама она најпре реafirмише слободу мисли, савести и верског убеђења, а потом позива земље чланице да обезбеде ефикасније коришћење постојећих правних прописа и инструмената на националном нивоу, како би се заштитила „слобода и приватност појединаца“, као и да прецизније утврде да ли су њихове управне, фискалне и кривичне одредбе адекватне да спрече нелегалне активности култова и секти. Уз то се чланице позивају на бољу међусобну сарадњу и размену информација о тим појавама. Тако је 1996. године остављен изван простор за реаговање кроз законодавство, али је јасна интонација да акценат треба да буде на примени већ постојећег националног права и правосудних механизма.

Но, и пре доношења ове резолуције, један број земаља је прилично енергично реаговао у појединим случајевима. Тако је Велика Британија забранила извесном Ван Дину из Холандије улазак на своју територију, јер је био познати члан секте сајантолога, чиме је угрожено друго елементарно људско право загаран-

15 Debates of the European Parliament, No. 4-476. 28. 2. 1996.

16 Debates, No. 4-476, p. 33.

товано бројним међународним документима – слобода кретања. Ипак, пресудом Суда Европске заједнице из 1974. године овај поступак британске владе је проглашен дозвољеним (Van Duyn case).¹⁷

С друге стране, Европски суд за људска права је 1993. године, у једном другом случају (Kokkinakis v. Greece case) донео пресуду из које се јасно може сагледати колебање суда у погледу питања где су границе слободе вероисповести.¹⁸ Наиме, два члана верске заједнице Јеховиних сведока (брачни пар Кокинакис) из Грчке била су осуђена због прозелитизма, јер су пропагирала своју веру православној комшиници. Првом пресудом Кокинакис је био осуђен на четири месеца затвора, док је другостепеном казна претворена у новчану. Кокинакис се обратио Европском суду за људска права. Суд је стао на становиште да је таква оптужба грчког суда нарушила чл. 9 Европске конвенције о људским правима, јер право на јавно манифестовање верског осећања укључује и прозелитизам, а у том конкретном случају реакција грчког суда „није била неопходна мера за демократско друштво“,¹⁹ јер је изречена казна непропорционална законском циљу. Грчком суду је посебно замерено што је утврдио одговорност г. Кокинакиса само на основу цитирања грчког законодавства, не спецификујући на који је начин оптужени покушао да непримерено убеђује своју сусетку да промени верско убеђење. Но, суд је ипак истовремено изразио став да је забрана прозелитизма која постоји у грчком законодавству „у складу са легитимним циљем: заштити слободе других“, с обзиром да „непримерени прозелитизам треба да буде забрањен или ограничен, јер се понекад појављује у облику активности кроз које се нуде материјалне или друштвене привилегије како би се придобили нови чланови цркве или се врши непримерен притисак на људе у несрећи или немаштини, а понекад се чак примењује и насиље или испирање мозга“.²⁰

Најновији међународни документ, који се још више приближава потреби да се против нарастајућих проблема везаних за рад верских организација и секти (тј. за злоупотребу слободе вероисповести) може реаговати кроз ново законодавство представља извештај Адриана Настасеа од 10. фебруара 1999. године (Nastase

17 Захваљујем мр Бранку Ракићу, асистенту Правног факултета у Београду, што ми је скренуо пажњу на овај случај и дао релевантне податке: Judgement of the Court of Justice of European Community of 4.12.1974, No. 41/74 – Recueil 1974, p. 1337.

18 Kokkinakis, 36 Y. B. Eur. Conv. on Human Rights, 181.

19 Каучук формулација „неопходна демократском друштву“ се односи на тумачење члана 9. става 2. Европске конвенције о људским правима из 1950. године, који прописује да „*freedom to manifest one's religion or belief shall be subject only to such limitations as are prescribed by the law and are necessary in a democratic society in the interest of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others*“.

20 Judgement of 25 May 1993, case Minos Kokkinakis v. Greece, Revue universelle des droits de l'homme, 1993, p. 251–255.

Report) за Парламентарну скупштину Савета Европе, под називом „Нелегалне активности секти“.²¹ У овом документу се подсећа да је Скупштина Савета Европе још 1992. године усвојила Препоруку бр. 1178 о сектама и новим верским покретима, у којој се истицало да је непожељно да се путем законодавства интервенише у овој области, јер би такво законодавство могло неповољно да утиче на остваривање слободe уверења и вероисповести, коју гарантује чл. 9 Европске конвенције о људским правима, и у којој је као основна мера заштите предвиђено боље информисање и едуковање омладине и становништва уопште. Но, истовремено је закључено да је неопходно дефинисати шта се подразумева под сектама. Стога је Настасеов извештај управо покушао да реши проблем дефинисања секти, као и да одговори на питање да ли треба правити разлику између секти и религија. У извештају се предлаже да се оба проблема избегну на тај начин што ће се говорити о „групама верске, спиритуалне или езотеричне природе“, што је довољно широк појам да генералном формулом обухвати различите аспекте и веровања, при чему се истиче да се не смеју кажњавати носиоци тих идеја, него само недозвољени акти који су почињени у име тих идеја. У закључку се констатује да су секте увелико користиле толеранцију коју даје слобода вероисповести и да су искористиле предност што су им врата била широм отворена. Државна власт мора показивати толеранцију, али и *vigilance* са друге стране. Ипак, и поред тога што је очигледно да овај извештај по својој интонацији представља још један корак даље у уоченом тренду ограничавања коришћења верских слобода ради (насилног, у најширем смислу) превођења других људи у одређену вероисповест, одн. корак ка ограничавању прозелитизма, извештај се завршава закључком: „Мада се још увек не поставља питање заговарања доношења закона, могуће је да се предложи бројне мере које ће сачувати најрањивије чланове друштва и омогућити забрану појединих група које су познате по томе што изазивају криминалне активности.“ Боље информисање и едукација остају и даље, дакле, главне мере помоћу којих треба спречавати злоупотребе верских слобода. Ипак, у Настасеовом извештају се помињу и предлози учињени у различитим националним извештајима (француском и белгијском), при чему овај други изричито, као први корак, предлаже „увођење посебних, нових кривичноправних мера, које се односе на злоупотребу лица која се налазе у невољи и активно провоцирање самоубиства“.²² На тај начин, оно што је пре неколико година, у време расправе у Европском парламенту, у време дискусије о Резолуцији о сектама, дакле, оно што је тада изгледало

21 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, AS/Jur (1999) 7.

22 Nastase Report, p. 9.

као светогрђе – а то је доношење посебних прописа о овим проблемима – сада се коначно појављује као легитиман предлог једне развијене западноевропске земље.

Но, истовремено се на другој страни Атлантика доноси један закон у америчком Конгресу, који битно одудара од ове „европске“ тенденције.²³ На дан 27. октобра 1998. године је у америчким службеним новинама објављен „*International Religious Freedom Act of 1998*“,²⁴ који је претходно усвојен у Конгресу, а у коме постоји неколико решења на која се мора скренути пажња.

Најпре, у самом уводу (*Section 3*) дају се дефиниције појмова који се користе у Закону. Тачка 1 одређује појам „*Ambassador at Large for International Religious Freedom*“, односно уводи појам специјалног амбасадора који је задужен за праћење остваривања верских права у свету (о чијем се именовању ближе говори у *Sec. 101*). Тачка 2 дефинише појам „*Annual Report*“, који подразумева годишњи извештај о стању верских слобода у свету, који поменути амбасадор једном годишње подноси председнику САД (о чему детаљније говори *Sec. 102*). Тачком 11 дефинише се шта ће се сматрати „посебно тешким повредама верске слободе“,²⁵ а тачком 13 шта у смислу тог закона представља „повреду верске слободе“. Она гласи:

„(13) *Violations of religious freedom.* – The terms 'violations of religious freedom' means violations of the internationally recognized right to freedom of religion and religious belief and practice, as set forth in the international instruments referred to in section 2(a)(2) and as described in section 2(a)(3), including violations such as -

(A) arbitrary prohibitions on, restrictions of, or punishment for -

(i) assembling for peaceful religious activities such as worship, preaching, and prayer, including arbitrary registration requirements;

23 Није искључено да је доношење овог акта убрзало доношење „Закона о слободи савести и верских уверења“ у руској Думи 23. јуна 1997. године, којим је, између осталог, ограничен прозелитизам и деловање секти. После протеста папе Јована Павла II и захтева председника САД Била Клинтона да руски председник „заштити нове верске покрете“, Борис Јељцин је 21. јула исте године на тај закон ставио вето и он није никада ступио на снагу. То је изазвало лавину незадовољства представника Думе и цркве, укључујући и јавну осуду понашања председника државе од стране руског патријарха Алексеја, али је закон остао без председничког потписа и није ступио на снагу. В. ближе Кураев, А., *Православие и право*, изданије Сретенског манастирја, 1997, 5.

24 Public Law 105–292, 105th Congress, 112 Stat. 2787–2815.

25 „(11) *Particularly severe violations of religious freedom.* – The term 'particularly severe violations of religious freedom' means systematic, ongoing, egregious violations of religious freedom, including violations such as -

(A) torture or cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment;

(B) prolonged detention without charges;

(C) causing the disappearance of persons by the abduction or clandestine detention of those persons; or

(D) other flagrant denial of the right to life, liberty, or the security of persons.“

- (ii) speaking freely about one's religious beliefs;
- (iii) changing one's religious beliefs and affiliation;
- (iv) possession and distribution of religious literature, including Bibles; or
- (v) raising one's children in the religious teachings and practices of one's choice; or

(B) any of the following acts if committed on account of an individual's religious belief or practice: detention, interrogation, imposition of an onerous financial penalty, forced labor, forced mass resettlement, imprisonment, forced religious conversion, beating, torture, mutilation, rape, enslavement, murder, and execution.“

Јасно је да овако постављено регулисање слободе вероисповести, у неким аспектима другачије од међународне регулативе и тенденција које су се у њој развијале последњих деценија, најчвршће до сада утемељује право на манифестовање вероисповести, потенцирајући при том право на промену верског убеђења и афилиацију.

Посебно треба скренути пажњу на тачку (iii) параграфа (A), којом се не дозвољава државама да се „арбитарно“ забрани, ограничава или кажњава „мењање верских уверења и афилиација“. Очигледно је да је формулација овог члана прилично широка (у зависности од тога шта се може прогласити арбитарним). Све то добија пуни смисао у светлу чињенице да поменути амбасадор у годишњем извештају обавештава председника о стању верских слобода у свету, а председник САД је овим законом (*Section 405*) овлашћен да у том случају према земљама прекршиоцима уводи разноврсне санкције, које обухватају: приватни демарш; званични јавни демарш; јавну осуду; јавну осуду у оквиру једног или више мултилатералних форума; отказивање или укидање једног или више облика научне размене; отказивање или укидање једног или више облика културне размене; одбијање једне или више радних, званичних или државних посета; отказивање или укидање једне или више радних, званичних или државних посета; заустављање, ограничавање или суспендовање помоћи САД у развоју конкретних земаља; давање директиве америчкој Извозно-увозној банци, Корпорацији за међународно инвестирање и Агенцији за трговину и развој да не прихвати издавање било каквих (или одређених) гаранција, осигурања и кредитирања; заустављање, ограничавање или суспендовање помоћи САД у области безбедности; давање директива извршним директорима међународних финансијских институција да се супротставе или гласају против зајмова; наређивање руководиоцима одређених америчких установа да не издају лиценце нити да овлашћују на други начин извоз било које робе или технологије појединим страним владама и агенцијама; забрану свим америчким финансијским институцијама да дају зајмове или обез-

беђују кредите у укупном износу преко 10 милиона долара у току 12 месеци страним владама или агенцијама; забрану америчкој влади да обезбеђује или улази у уговоре којима се обезбеђује било каква роба или услуге од страних влада, које се сматрају одговорним за поменуте повреде верске слободе.²⁶

Скоро је извесно да ће владе и парламенти, нарочито у земљама источне Европе, које су директно зависне од америчке помоћи, после овога закона оклевати да се укључе у европски тренд ограничавања права на промену верског убеђења, а нарочито законодавног регулисања непримереног деловања и последица које изазива злоупотреба слободе вероисповести од стране појединих верских група и секти. Такве активности, нарочито на законодавном плану, лако би могле доћи под удар овог закона чије одредбе прилично флексибилно дефинишу понашања која називају „повредама верске слободе“.

Стога се против злоупотребе права на слободу вероисповести треба борити незаконским, или назовимо их „позитивним“ мерама: увођењем верске наставе у државним школама (која постоји у скоро свим земљама Европске уније), увођењем духовника у војску, затворе, болнице и старачке домове, бољим информисањем људи и указивањем на поменуте проблеме у медијима, стварањем удружења које ће пружати помоћ жртвама или породицама жртава таквих активности, формирањем државних тела која ће пратити рад нових верских покрета и размењивати информације са сличним телима у другим земљама, разумном денационализацијом црквене имовине (чиме би се ојачала економска основа за њену самоодбрану), применом административних мера (нарочито на плану контроле финансија и извора финансија појединих верских група), ефикаснијом применом постојећих кривичноправних и грађанскоправних механизма, итд.

Но, уколико то није довољно – а у већем броју земаља уједињене Европе углавном се показало да се, и поред ефикасно организованог правних система, та врста злоупотребе слободе вероисповести све више шири – онда би било неопходно прибећи и законском регулисању. То се нарочито односи на земље „у транзицији“, чији су правни механизми често још недовољно изграђени и ефикасни да би се снажније, *via facti*, одупрли нарастајућим нападима на постојеће верско убеђење појединаца и група. Управо у тим земљама некадашње тзв. Источне Европе, активности бројних агресивних верских организација одн. „група верске, спиритуалне или езотеричне природе“ (како их одскора назива *Nastase Report*) још су у већем порасту него у Западној Европи.

26 Public Law 105–292 – Oct. 27, 1998, 112 Stat. 2806–2807.

Отуда ће вероватно баш ту, у одређеним околностима, бити неопходно да се прибегне и изричитом законском регулисању угрожавања слободе верског убеђења од стране агресивних верских група. То се, међутим, мора чинити крајње опрезно, јер је веома танка линија преко које се може склизнути у угрожавање права на слободу манифестовања верског уверења и покренути „лов на вештице“ на почетку новог миленијума. У евентуалним прописима требало би избегавати опште квалификације, попут „агресивно“, „насилно“ деловање и слично, јер би оне могле привлачити пажњу као арбитрарне. С друге стране, то и не би било неопходно, јер се свака примена принуде (физичке и менталне), па и у случајевима напада на постојећа верска уверења, може квалификовати као кривично дело по постојећим прописима.

Уколико би законодавац ипак проценио да је, с обзиром на околности, потребна подробнија заштита права на задржавање постојећег верског уверења, било би неопходно прецизно описати које поједине активности представљају недозвољене облике испољавања слободе манифестовања вероисповести, односно облике који прелазе у угрожавање слободе других да не мењају сопствено верско опредељење. Као примере могућег нормирања наводимо следеће:

а) верско индоктринирање или ментално дестабиловање деце и малолетника, нарочито нуђењем или навођењем да користе дрогу, алкохолна пића, стимулативна средства, итд., при чему се потом утиче и на њихову афилиацију у одређену верску, спиритуалну или езотеричну групу;

б) нуђење привилегованих услова за стицање образовања или медицинску помоћ, уз условљавање или наговарање људи у невољи да промене своје верско убеђење (под појмом „привилеговано“ подразумева се бесплатно или уз изузетно ниску накнаду, а под појмом „људи у невољи“ подразумевају се како материјалне, тако и психолошке недаће);

в) нуђење материјалних и друштвених предности, нпр. посла, зелене карте, визе, ступендија, новца, привилегованих путовања или других погодности, уз условљавање или наговарање људи у невољи да промене своје верско убеђење;

г) мешање у верско образовање које спроводе родитељи и школа кроз верску наставу (уколико буде уведена), нарочито неовлашћеним и ненајављеним нуђењем верских, спиритуалних или езотеричних публикација, путем разговора и ширења верских идеја у школама и на факултетима;

д) нарушавање приватности, нпр. поновљеним доласцима на врата стана, телефонским позивима, нуђењем верских, спиритуалних и езотеричних разговора, без претходног позива од стране лица које није ни изразило жељу да ступа у такве контакте;

ђ) сва друга насилна кажњива дела, као што је навођење на самоубиство, тортура, пребијање, уцењивање, подмићивање и друге кажњиве агресивне активности, примењене у вези са мењањем верског опредељења, строже ће се кажњавати уколико се врше у циљу навођења на промену верског убеђења.

Наравно да је овде само примерице наведено неколико ситуација које би ваљало појединачно набројати, а стручњаци из различитих области (криминолози, психолози и психијатри, социолози, полицијски инспектори, итд.) сигурно би могли много меродавније и потпуније да дефинишу ове и сличне инкриминације. При свему томе, неопходно је, с друге стране, законски снажно заштитити слободу манифестовања верског убеђења, вршења верских обреда, проповедања и молитве, обављање свих неагресивних верских активности, слободу јавног изјашњавања о властитом верском опредељењу, објављивање, поседовање и дистрибуцију писаних материјала на одговарајућим местима, изградњу или поправку цркви и других места за вршење верских обреда, итд. На тај или сличан начин би се могао постићи склад између слободе вероисповести, права на њено испољавање и злоупотребе тог права. Чини се да би при доношењу новог Закона о верским заједницама, који је Влада Србије наговестила, ваљало водити рачуна о неким елементима који су овде изложени.

Закључак

Између права на слободу вероисповести, посебно права на јавно манифестовање верских осећања, с једне стране, и његове злоупотребе, односно вређања права других да остану при својим верским уверењима без спољних притисака, с друге стране, отвара се широк простор који покушава да реши међународно, али и нека национална права.

Тенденција која је карактерисала историјат правног регулисања овог питања, од француске Декларације о правима човека и грађанина до наших дана, ишла је од гарантовања да нико не може сносити негативне последице због свог верског убеђења, ка размештању акцента на право да се промени верско убеђење, да би се најзад осетила потреба да се нагласи и право очувања постојећег верског осећања. Рекло би се да би тај тренд могао да буде угрожен најновијим америчким законом „о међународној верској слободи“, пре свега због увођења разнородних ригорозних санкција, чиме је практично унутрашње америчко право претворено у међународно право. Последице би се могле појавити како у отварању простора за још слободније деловање верских заједница, нових верских покрета и секти на плану „верског преубеђивања“ широм света, тако и у оклевању држава да законодавним путем, попут Грчке, недвосмислено одреде где су границе слободе вероисповести и где почиње њихова злоупотреба.

Ипак, чини се да постоји простор у оквиру кога би се могло наћи решење које би помирило две, на први поглед непомирљиве слободе – слободу на промену вероисповести и слободу на остајање при постојећој вероисповести. Законодавство најпре треба да посеже за тзв. позитивним мерама, а нарочито увођењем верске наставе и бољим информисањем. Рестриктивне мере би смеле бити дефинисане искључиво кроз елемент насилног, у најширем смислу речи, навођења на напуштање вере којој се припада. С обзиром на развој међународноправне регулативе у последњих педесетак година, као и с обзиром на недвосмислено актуелизовање проблема нарастања негативних последица деловања појединих секти и верских група у многим европским земљама, а нарочито оним у транзицији, чини се неопходним да се законским прописима веома прецизно и сасвим конкретно дефинишу активности које представљају насилно и нежељено мешање у слободу постојећих верских убеђења. Тиме би се избегло да ови прописи негативно утичу на остваривање слободе вероисповести и њеног јавног испољавања, али би се истовремено спречило и превођење у друго верско убеђење или вероисповест, које се не заснива на слободно израженој вољи, него на нежељеном мешању у туђу приватност и идентитет. На тај начин се слобода вероисповести не би тако лако, често и скоро неограничено као до сада, претварала у злоупотребу тог права.

Sima Avramović*

RELIGIOUS FREEDOM AND ITS ABUSE - HISTORICAL AND CURRENT LEGAL ASPECTS

Summary

In the first part of his paper the author analyzes general problem of ballance between freedom and limits of its use from historical point of view, taking ancient Greece as a starting point. He also outlines legislative regulation of religious freedom in comparative constitutional history and international law. He points to the initial guarantee that no one should suffer adverse consequences because of his religious conviction, to shifting the emphasis on the freedom to change one's religious belief (Universal Declaration of Human Rights 1948 and the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950), as well as to slight emphasis on the right to retain one's religious conviction, by formulation „freedom to have or to adopt religion or belief of his choice“ (International Covenant on Civil and Political Rights 1966). However, intense spreading

---

* Dr. Sima Avramović, Professor at the Faculty of Law of University of Belgrade.

of proselytism and sometimes aggressive or criminal acting of particular new religious groups and sects, have aroused concern among some West European states and European institutions, especially the Council of Europe, so that more attention is going to be paid to the question of legal regulation of abuse of religious freedom. On the other side, the author draws attention to the recent International Religious Freedom Act of 1998. Although it represents a national legal act of the USA, because of the nature of the mechanism of sanctions, it has essentially international implications. Its aim is full attainment of religious freedoms in the world and especially prevention of imposing limitations on the freedom of activity of new religious movements through the national legislations.

In the second part the author points that there is a complete loophole in regulation of religious freedom in the legal system of the Republic of Serbia and FRY, particularly since the Law on the Legal Position of Religious Communities (1977) was revoked in 1993. The author points out that the future legislator will be confronted with contradictory demands: to ensure full freedom of religious convictions in keeping with the latest international requirements, on the one hand, but also, on the other hand, to prevent abuse of religious freedom, which is often the case not only in this country. He sees the solution primarily in the positive measures taken by the state (introduction of religious instruction in schools, chaplancy in the army, religious assistance in prisons, hospitals and old age homes, improving media information, denationalization of church property so as to strengthen its ability to defend the existing religious convictions, more effective application of the existing legal mechanisms). Resorting to special legislative measures in criminal law is to be avoided, nevertheless development in some Western European countries could lead to this effect in the near future.

Key words: *Religious freedom. – Proselytise. – Sects. – International Religious Freedom Act of 1988.*

Sima Avramović*

LIBERTE DE CONFESSION ET SES ABUS – ASPECTS HISTORIQUES ET JURIDIQUES ACTUELS

Résumé

Dans la première partie de son travail l'auteur analyse l'historique de la façon dont a été réglée la liberté de confession, ainsi que les abus de ce droit, aussi bien sur le plan du droit international que national. Une attention tout particulière est attachée à l'historique du règlement de ce problème dans le droit international, dont l'évolution est allée d'une garantie initiale que nul

* Dr. Sima Avramović, professeur à la Faculté de droit de l'Université de Belgrade.

ne peut faire l'objet d'actes négatifs en raison de ses convictions religieuses, en passant par une plus forte accentuation du droit de changer de conviction religieuse (Déclaration universelle des droits de l'homme de 1948 et Convention européenne sur la protection des droits de l'homme et des libertés essentielles de 1950), jusqu'à l'apparition du besoin de mettre l'accent sur le droit à la préservation de la conviction religieuse existante (International Covenant on Civil and Political Right, 1966). L'élargissement de plus en plus intense du prosélytisme, l'apparition agressive et parfois même criminelle de nouveaux mouvements religieux et de sectes, a suscité l'inquiétude dans certains pays occidentaux et parmi les institutions européennes, en particulier au sein du Conseil de l'Europe, de sorte que l'on a commencé à attacher une attention particulière à la question du règlement juridique de l'activité des sectes.

Dans la deuxième partie de son travail l'auteur attire notre attention sur un document américain paru récemment International Religious Freedom Act of 1998. Bien qu'étant un règlement juridique interne des Etats-Unis, cet acte a une portée internationale, compte tenu des mécanismes de sanctions prévues. Son objectif est d'assurer la réalisation la plus large des libertés religieuses dans le monde, et surtout d'empêcher toute limitation de la liberté d'agir des nouveaux mouvements religieux à travers la législation interne des autres pays.

Compte tenu de l'existence dans notre droit d'un vide juridique total dans le règlement de cette question depuis l'abrogation en 1993 de la Loi de 1977 sur la position juridique des communautés religieuses, l'auteur constate que notre législateur se trouvera confronté à une exigence contradictoire: assurer la pleine liberté de confession en accord avec les exigences internationales les plus récentes, en empêchant simultanément tout abus de cette liberté aujourd'hui très actuel, et ce non seulement dans notre pays. L'auteur voit avant tout une solution dans l'adoption par l'Etat de mesures positives (introduction de l'enseignement religieux dans les écoles, de prêtres au sein de l'armée, des prisons, des hôpitaux et des maisons de retraite, meilleure information de la population, dénationalisation des biens de l'Eglise ce qui renforcerait sa capacité à défendre les convictions religieuses existantes, une application plus efficace des mécanismes juridiques existants). Ce n'est qu'exceptionnellement qu'il faudrait recourir à des mesures législatives particulières, et ce en définissant très précisément les actes répréhensibles et dans le strict respect des exigences internationales.

Mots clés: *Liberté de confession. – Prosélytisme. – Sectes. – Enseignement religieux. – Église.*